

МИЛОМИР СТЕПИЋ*
ЈЕЛЕНА СРЕЋКОВИЋ**

СТАНОВНИШТВО И ДРЖАВА -АКТУЕЛНОСТ УЧЕЊА РУДОЛФА КЈЕЛЕНА-

Садржај: Предмет овог рада је однос становништва и државе посматран кроз призму учења шведског научника Рудолфа Кјелена. У уводном делу разматрано је становништво као чинилац моћи и наглашена је потреба савременијег приступа науци о држави. Затим следи анализа основа Кјеленове биологистичке концепције државе. Детаљно су анализована два субсистема која се односе на популациони чинилац државе: демополитика и социополитика. Указано је на актуелност Кјеленове мисли, али и на неке недостатке његових идеја. Закључни одељак рада посвећен је ширим утицајима Кјеленове мисли.

Кључне речи: становништво, држава, геополитика, Рудолф Кјелен

Abstract: The aim of this paper was to determine relation between population and country in the meaning of Sweden scientist Rudolf Kjellén. In the introduction population as an agent of power was determined. It is presented that it's necessary to use modern approach in a science of the country. The analysis of the čase af Kjellén's biologistics conception af the country has been determined, too. Two sub-systems in relation to population agent af the country have been analysed: demo-politics and socio-politics. It has been refered on actuality af Kjellén's ideas as well as on certain deficiencies af his ideas. Conclusion af this paper has been dedicated to wide influences af Kjellén's ideas.

Key words: population, country, geopolitics, Rudolf Kjellén.

Увод

Становништво је један од главних елемената државе. Заједно са културно-цивилизацијским, религијским и економским чиниоцима, демографски чинилац улази у састав антропогеографских детерминанти државе (Грчић М., 2000). Становништво представља један од кључних показатеља њене величине (популациона величина државе). Од преко 6,5 милијарди људи, колико је средином прве деценије 21. века било на Земљи, више од 1/3 живело је у две популационо највеће државе – у Кини 1,3 милијарде и у Индији 1,1 милијарда (Natek К.; Natek М., 2005). Заједно са осталим својствима, то их у геополитичком, геоекономском и геостратегијском смислу укључује у ред глобално важних фактора. Демографска моћ, дакле, непосредно доприноси укупној моћи државе. Делећи моћ на традиционалну и нову, тј. "додирљиву" и "недодирљиву" (према Џ. Голдштајну) или "тврду" и "меку" (према Џ. Нају), теоретичари моћи сврставајући становништво у групацију традиционалних ("додирљивих", "тврдых") чинилаца моћи, у које спадају још пространост и квалитет

*

Др Миломир Степић, ванредни професор, Географски факултет, Београд, Студентски трг 3/3.

Мр Јелена Срећковић, асистент, Географски факултет, Београд, Студентски трг 3/3

Рад представља део истраживања у оквиру пројекта 146010, финансираног од стране Министарства наука Републике Србије.

државног простора, ниво технолошког развоја, економска снага, војна моћ итд. Популациони чинилац моћи није резултат само бројности и просторног размештаја (густине насељености), већ и структура становништва, миграционих обележја, етнопсихолошких особина... (Степић М., 2005в). И модерна научна проучавања феномена државе све више пажње посвећују њеном популационом елементу, враћајући се неким скрајнутим полазиштима теоријских класика. Један од корифеја науке о држави који је уважавао и анализовао њене демографске елементе јесте Рудолф Кјелен.

Рудолф Кјелен (Johan Rudolf Kjellén, 1864-1922) био је шведски научник, државно-правни писац, родоначелник геополитике[†], члан шведског парламента и професор историје и политичких наука на универзитетима у Упсали и Гетеборгу. Следећи политичко-географске идеје Рацела, кога назива "великим орачем на пространом и делимично нетакнутом тлу геополитике", Кјелен је у књизи *Држава као животни облик (Staten som Lifsförm)*, објављеној 1916. године у Стокхолму и одмах преведеној у Немачкој (*Der Staat als Lebensform*, Leipzig, 1917.), закључио да су дотадашња научна поимања државе уска и недовољна, те да би их требало проширити и ван уставно-правног "ареала". Он се већ у уводу и првом поглављу своје књиге позива на обичну, свакодневну, емпиријску спознају државе, која, упоредо са уставно-правном, има и социјалну, привредну, географску и демографску димензију. Управо у најтешњој вези јесу држава и њена територија. Сваки искуствени контакт са државом увек је прво са њеном географском страном. "Прво што се при помисли о некој страниј земљи у нашој фантазији рађа јесте, без сумње, слика једне географске карте" (Кјелен Р., 1923). И сами (страни) називи држава су сложенице у чији састав, заједно са називима конкретних народа, често улазе речи "земља" и "пространство" (*Deutschland, Russland, Frankreich, Oesterreich...*), мада Кјелен констатује да се реч "земља" ("*land*") користи и за области и провинције, а реч "пространство" ("*reich*") само за државе.

Али, тај спој се не може схватити као формалан, већ као вишедимензионалан, мисаоно много дубљи и суштински. Сходно томе, тек опросторено (географизовано) схватање државе употпуњује њено раније виђење као доминантно правног феномена (потпомогнутог социолошком и привредном сфером). Кјелен позива на савременији приступ науци о држави: "Треба нам наука о држави која се синтетички[‡] уздиже над тезом старе науке о држави и антитезом географије" (Кјелен Р., 1923). Управо том синтезном схватању допринеће феномени *народа* и *земље*, који, истовремено, реформисаној науци о држави не само знатно проширују предмет проучавања, него и обезбеђују јединство које јој је до тада недостајало. То јединство јесте јединство *живота* и *индивидуалности*, на основу чега проистиче чињеница "да су државе, како их у историји сусрећемо и у збиљи се међу њима кретати морамо, чулно-разумна бића – баш као и људи" (Кјелен Р., 1923). Подразумева се да ово не би смело да се изроди у уздизање појма индивидуалности до нивоа чистог ума, на једној страни, или банализовано тумачење појма организма као анималног или вегетабилног животног тока.

[†] У Кјеленовом чланку "*Студија о шведским политичким границама*" ("*Studier öfver Sveriges politiska gränser*"), који је објављен у часопису *Ymer* 1899. године, први пут је употребљен израз *геополитика*. Према другим научним изворима Кјелен је термин *геополитика* први пут употребио 1900. године на предавањима гетеборшке високе школе под заједничким називом "*Увод у географију Шведске*" ("*Inledning till Sveriges geografi*") (Видети: Павић Р., 1973; Goodal B., 1987; Vučić P., 1995).

[‡] Непрецизно преведен термин *синтетички* требало би да се замени са *синтезно*.

Основе Кјеленове биологистичке концепције државе

За своју иновирану теоријску поставку о *држави као животном облику* Кјелен је узоре и претече пронашао још у античком периоду – теоријско-философског у Платону, који је први видео државу у људском облику, а практичног у М. Агрипи, чијег су се става о "стомаку и удовима" државне територије доследно придржавали и потоњи државници током готово читаве светске историје. Из шведског научног наслеђа он се позива на уставно-правног писца Ханса Јерту и његове ставове да држава "живи", да је "органички индивидуум" и да је "једна сврха сама себи, једно ја", те да је функција правне заштите само "један од задатака државе, ...баш као што је кора дрвету потребна за заштиту, иако у њој «живот» дрвета не цвета и не доноси плодове". Међу својим непосредним претходницима Кјелен је готово идентичан биологистички концепт пронашао у идејама Ранкеа, Пенка, Ритера и, наравно, Рацела.

На принципу живог организма заснована држава има својство пролазности – она се рађа, расте и развија се, што је могуће само ако има довољно простора. Рађање државе није проблематично ако је *примарно*, тј. ако држава настаје не угрожавајући дотадашњи међународни поредак, земље и народе у окружењу. Формирање државе *секундарним* поступком догађа се унутар већ постојећег система држава, кршењем међународног правног поретка, на штету једног или више суседа, често супротно вољи и интересима неких моћних земаља, али обично уз подршку ("кумовање") других великих сила. Кјелен као пример нове државе наводи настанак Албаније 1913. године и наглашава да се она није формирала захваљујући потпуно сазрелој државотворној вољи албанског народа, већ посредством интереса страних сила, у чему препознаје "нешто вештачко, што будућности детета не доноси ништа добро" (Кјелен Р., 1923). И сви каснији покушаји албанског експанзионизма и реализације албанског великодржавног пројекта, а нарочито насилног одцепљења Косова и Метохије од Србије крајем 20. и почетком 21. века потврђују Кјеленову тезу – у супротности су са међународним поретком и против су воље неких великих сила, али имају подршку других. Најпре су на штету суседних земаља Србије, Црне Горе, БЈР Македоније и Грчке које би хипотетичким остварењем великоалбанског пројекта остале без пространих и значајних делова својих државних територија (Степић М., 1999; Степић М., 2006).

Тек међународно-правним признањем и пријемом у систем држава ("крштење" државе) нова држава постиже суверенитет. Међутим, стварање државе не мора увек да буде на штету суседа и њихових граница. То се дешава приликом уједињења мањих држава у већу (примери интеграција Италије и Немачке у 19. веку). Али, то значи да мале државе-претходнице умиру јер су свој дотадашњи живот уградиле у нову, већу творевину као виши ниво развитка државног организма (на пример: "утапање" државности Краљевине Србије у новонасталу Краљевину СХС 1918. године). Смрт државе може да настане не само њеним заузимањем од стране неке друге државе, већ и дезинтеграцијом или опадањем националног осећања испод критичног нивоа (на пример: "разби-распад" СФР Југославије[§]). Будући да је за Кјелена територија органички део државног бића из које она црпи моћ и од ње "не може жива да се одвоји", државе "вену и умиру" губитком територије. Ново рађање ("реинкарнација") пропалих држава и њихова поновна борба за опстанак, животни простор, раст и природне границе на основу "природних закона" су могући ако није

[§] Термин "разби-распад" најбоље дефинише геополитичку суштину нестанка СФР Југославије са политичко-географске карте света – истовремено и спољашње разбијање и унутрашња деструкција (Кнежевић М., 2006).

наступила и смрт нације (која је телесна и вечита, за разлику од смрти националитета која је "душевна", што значи да је васкрснуће могуће).

Држава је, дакле, предмет биополитичких проучавања, те Кјелен закључује да ће наука о држави своју самосталност у породици наука пронаћи само као изразито политичка наука, тј. наука "државних бродова", а не само државних устава, државних власти и управа. Сходно томе, феномени права и правног поретка не могу више бити једина и ексклузивна димензија државе, већ само један од многих разлога њеног постојања и деловања. Морални принцип државе садржан је у политичкој целисходности, користи и потреби. Тај нови контекст условљава отклон од временских (историјских) обухвата државе, а предност даје просторним (географским) перспективама (Кјелен Р., 1923).

На основу редефинисаних и проширених појмовно-категоријалних и теоријских одређења, Кјелен је одредио основне функције државе: упоредо са *економском* и *управном* функцијом, држава још има *интегративну* (интегрише становништво различито по етничким својствима) и *социјалну* функцију (утиче да становништво које припада различитим класама, занимањима, образовним нивоима и другим групама формира једно друштво). Кјелен ово сматра различитим одређењима и различитим појавама једног истог живота. Управо то требало би да проучава његова реформисана наука о држави. Он је, даље, прецизно позиционира према осталим спознајним областима, тј. утврђује основе система науке о држави чију структуру чини више субсистема:

- на једној страни не налази се само географија, него **геополитика**, а њен предмет није само земља (простор), већ политичком организацијом прожета земља (пространство);
- на другој страни није државно право, а још мање уставна историја, већ уставна и управна политика – **кратополитика** (владавинска политика или *Regime*-политика);
- у средишту је наука о политички организованој људској маси, дакле не само етнографија, него **етно-** или **демополитика**;
- између етно/демополитике и геополитике је субсистем који у фокусу има живот народа и државе са становишта привреде – **привредна политика** или **екополитика**^{**};
- између етно/демополитике и кратополитике је наука о народу у његовим природно и културно израженим групама, тј. наука о држави као друштву у специфичном смислу, при чему се не ради о социологији него о **социополитици**.

У домену ових пет подсистема неопходно је постићи "закон складности и компактности", чиме се долази до оптималне снаге државног организма. Та складност манифестује се: у геополитици кроз запоседање складне природне области; у кратополитици кроз степен усаглашености међусобних односа народа и власти ("лојалитет"); у демополитици кроз постигнуту кохезију и заједничка стремљења истим националним циљевима ("националитет"); у екополитици кроз успостављену привредну самодовољност ("аутаркичност"); у социополитици кроз степен осећања за равнотежу оправданих интереса свих слојева друштва ("социјалитет").

^{**} Непуну деценију после Кјелена, Немац А. Дикс промовисаће 1925. године *геоекономију* – дисциплину која би се, шематизовано посматрано, према економској географији односила као геополитика према политичкој географији. Крајем Хладног рата, тј. после 1980-их година, реafirмисаће се школа мишљења која сматра да је време геополитике прошло и да ће је у будућности заменити геоекономија (Е. Luttwak) и геофинансије (С. Goldfinger). Међутим, нити у теоријском, нити у практичном смислу – то се није догодило (Defarges P. M., 2006)

Организам државе и њен биолошки карактер најнепосредније се манифестују кроз пространство и народ, те је неопходно највећу пажњу посветити управо геополитици и демополитици. У односу на остале, оне стоје као објективне категорије за које је непосредно везано функционисање државе. Њих две заједно представљају тзв. *природну страну* државе. То је сама суштина (језгро) представе о држави као животном облику. Други део "бића" државе јесте њена *културна страна* (привреда, друштво и власт), за коју Кјелен констатује да се са *природном страном* нужно прожима, тј. да поимање и проучавање *државе као животног облика* употпуњује поимање и проучавање *државе као културног облика*.

Демополитика и социополитика – субсистеми Кјеленове науке о држави

Део науке о држави као народном организму Кјелен је назвао **демополитика**, сматрајући га адекватнијим од Волтмановог термина *политичка антропологија* или у неким случајевим коришћеног назива *етнополитика*. Шта више, етнополитику сврстава у субдисциплине демополитике (бави се националним питањима државе), а њој придружује још *физиополитику* (проучава "тело народног организма") и *психополитику* (истражује "душу народа").

Кјеленова демополитичка анализа има полазиште у вишедимензионалном прожимању простора и народа који унутар њега живи. По својој генези, држава може да буде млађа од народа (нарочито приликом примарног стварања државе), али народ се поистовећује са државом тек када се нераскидиво интегрише са територијом и организује друштво. Није, дакле, довољно да постоји само простор (земљиште) да би се створио народ, већ је "држава за *свој народ* везана" (Кјелен Р., 1923). Без сопственог народа нема државе, а народ који напусти своју земљу уништава ("убија") своју државу. Као што може бити принуђена да изгуби делове свог простора, тако држава још лакше може да остане и без дела свог народа (миграције појединаца, мањих или већих група), али је довољно да сачува "језгро" народа, па да ипак "преживи" и опстане. Из демографске покретљивости проистиче карактер динамичности ("еластичности") државе, док јој њен просторни (географски) елемент више наглашава сталност и статичност.

Јединство државе и народа заснива се на њеном односу не према индивидуама (појединцима), већ према колективитету. Кјеленов биологистички приступ препознаје се у органској вези државе не само са њеним тренутним становницима у конкретном времену, већ са народом кога чине прошле, садашње и будуће генерације и "који простире се кроз сва времена, слично реци, која остаје увек иста, мада се делови воде мењају" (Кјелен Р., 1923). Народ се, дакле, поима као историјска категорија, која, упркос променљивости, поседује својство континуитета и чврсте унутрашње кохезије, без које би представљала само механичко, случајно удружење људи изложено лакој дезинтеграцији. Захваљујући чињеници да генерација за генерацијом дели исту историјску судбину са државом, развија се осећај заједничке припадности, чврсте слоге, народне самоидентификације и поистовећења са својом државом. Томе доприносе две димензије државне делатности: у миру – правни поредак; у рату – солидарна одговорност. Везујући своје држављане за себе, држава их, истовремено, и међусобно спаја. Тај интегративни феномен државе Кјелен је идентификовао као *лојалитет*.

Лојалитет се може дефинисати као "међусобна веза права и дужности која све грађане државе спаја у једном те истом осећају одговорности, без обзира на све што их иначе спаја или раставља, па и без обзира на сваку специфичну државну форму, била она монархија или демократија" (Кјелен Р., 1923). Једно од круцијалних својстава лојалитета је динамичност – историјска променљивост и различити појавни

облици у једној истој држави током времена. Сходно томе, Кјелен га сматра једним од главних покретача историје. Иако је појам који по својој суштини припада области социополитике и кратополитике, он га сврсисходно проблематизује унутар демополитике управо зато што се у тој сфери налази његова супротност и супарник у лику *националитета*. Констатујући да се ради о релативно новој категорији, која се појављује тек после Француске револуције, те да је националитет, заједно са природним подручјем, други фундамент државе као животног облика, Кјелен је уочио да је борба између лојалитета и националитета реалност великог дела тадашњег (и садашњег) света.

Служећи се примерима неколицине карактеристичних држава тога времена, Кјелен је анализовао међусобни однос ова два феномена: као "еталон" лојалитета навео је Швајцарску, у којој складно и држави одано живе Немци, Французи, Италијани и други, док је националитет изразито заступљен у тадашњој Немачкој (код Данаца, Пољака и Француза), Русији (код не-руских народа у пограничним зонама Царства), Финској (сучељавање Финаца и Швеђана), Белгији (антагонизам Фламанца и Валонаца) и нарочито у Аустро-угарској (због великог броја нација супротстављених Монархији била је типичан антипод националној држави, те су је звали "националитетна држава"). У новијој историји, па и у савременим државама односи се нису много променили и могли би да се примене Кјеленови закључци. Висок степен лојалитета и даље се одржава, на пример, у Швајцарској, док антагонизам националитета Фламанца и Валонаца у првој деценији 21. века угрожава сâм опстанак Белгије. Изражени националитети допринели су 1990-их година дезинтеграцији Чехословачке и СССР-а на мање-више миран начин. Супротно њима, до ратног епилога у СФР Југославији довео је просторни несклад националитета и њених федералних јединица успостављених углавном мимо етничког принципа разграничења, тако да интересима великих сила артикулисана дезинтеграциона инерција траје већ готово две деценије и има одлике дуготрајне геополитичке транзиције (Степић М., 1994; Степић М., 2004б)

Групу људи коју заједно унутар државе држи само лојалитет Кјелен дефинише као *народ*, а ону која своју целовитост дугује националитету означава као *нацију*. Њихов међусобни однос јесте питање специјалне етнополитике (као гране демополитике), аналогно релацијама државе и простора које су предмет пажње геополитике. Нација своју интегралност црпи из три основна обележја – *генеалогског*, *лингвистичког* и *психолошког*.

а) Јединство нације темељи се на *заједничком пореклу*, тј. на припадности једној великој породици или племенском стаблу "с' разним од стабла ближе или даље разграњеним гранама" (Кјелен Р., 1923). Када су митови о пра-претку/прецима и аутохтоности унутар одређеног простора почели да бледе у народним веровањима, њихово место и улогу покушала је да преузме идеја о братству и крвном сродству као кохезионом чиниоцу нације. Илуструјући бројним примерима колико се управо тај чинилац националне кохезије током историје релативизовао, Кјелен закључује да је генеалогски приступ недовољан да реши загонетку нације.

б) Један од најчвршћих бедема националног идентитета и интегритета јесте *језик*, и то мање по својој форми, а више по садржају, националној вољи, стремљењима и духовном наслеђу које је из њега проистекло. Језик је важан показатељ спроведеног и довршеног стварања нације, али не као узрок, већ као резултат тога процеса. Он свакако представља одраз националитета, али се, према Кјелену, из најмање два разлога не може сматрати апсолутним доказом јединства

нације: *прво*, нације могу добровољно или присилно свој језик потпуно и темељно да промене и *друго*, различите нације могу да се служе једним истим језиком.^{††}

в) Будући да су се објективна упоришта нације (генеалогско и лингвистичко) показала дискутабилним, суштина бића националитета потражена је у духовној заједници, тј. у сфери *субјективног* или *психолошког*, при чему Кјелен, наводећи пример енглеске нације, упозорава да је погрешно заснивати стварање и постојање нације само на једном елементу, а нарочито је неприхватљиво потпуно одбацивање њених објективних основа.

Аналогно геополитици, и демополитика се бави феноменом индивидуалности. Као што у просторним пројекцијама државе важи принцип географске индивидуалности, тако у њеним националним аспектима важи принцип етничке индивидуалности. Нација се, такође, понаша као живи, биолошки организам, који се историјски мења упоредо са мењањем појединаца који је чине. Суштина и степен ових промена одређују снагу националитета, која се поклапа са животном снагом нације. Она зависи од спремности појединаца да своје личне интересе подреде потребама и циљевима заједнице. Што је та спремност већа, јача национално осећање. Националитет се, дакле, одликује не само динамичношћу унутар једне нације у различитим историјским условима, већ и различитошћу између конкретних нација. На основу тога Кјелен закључује да нације, као јасно индивидуалисана бића, поседују не само физичка својства, него и споро променљиве колективне психолошке особине које се могу сматрати *карактером нације* или *народном душом*. Будући да су "исконски организми у биолошком смислу" (Кјелен Р., 1923), функционисање нација не може у потпуности (нити у великој мери) да се заснива на принципима разума и објективности. То најпре важи за однос једне према другој нацији, када до изражаја долази за конкретну нацију једина константа – интереси, предрасуде и нагони (биолошки нагон самоодржања, воља за живот и воља за моћ). Тек ако није сметња националног егоизма, има места и за мало алтруизма. А свака здрава нација, према Кјелену, као примарни циљ има *самоодржање*. Управо то доказује њену биолошку суштину. "Нације су, као такве, у основи чиста природна бића, које у историји не желе истину и правду, већ *себе и своје*" (Кјелен Р., 1923).

Кјеленов концепт нација као природних бића проистиче из схватања саме њихове генезе. Нације могу да настану на два начина, који су биолошки аналогни калемљењу и размножавању пупљењем у биљном свету: процесом *асимилације* у новоствореним државама, унутар којих временом долази до мешања различитих нација (историјски пример енглеске и новији пример америчке нације) и процесом *аклиматизације*, током кога се, уз учешће историјско-политичких прилика, догађа прилагођавање различитих "људских елемената" природно предиспонираној области као некој врсти "калупа", тако да се, *de facto*, из лојалитета рађа националитет (примери португалске и холандске нације насталих у специфичним "земљама ушћа"). Али, једно од најважнијих питања јесте следеће: Када се процес стварања нације може сматрати довршеним, тако да је она сазрела до индивидуалности? Један одговор је у сфери објективног – онда када је једна људска групација успела да створи свој

^{††} Кјеленове ставове потврђује стварање нових цркава, језика и нација унутар *ex-југословенског* простора. То није природан, историјски етногенетски процес, већ се ради о релативно брзом (некада и декретом, тренутно), форсираном, идеолошко-политичком, вештачком и насилно наметнутом стварању "инстант-нација" (термин М. Екмечића) којима је намењена конкретна геополитичка мисија. Сходно томе, врши се преименовање географских назива (топоними, хидроними, насеља...), историјског, религијског и културног наслеђа како би се поништио један, а успоставио други антропогеографски идентитет територије. Фабриковање "нација" је веома продуктивно и остварује се посредством специфичних механизма "турбо-етногенеза". Тако су, поред (псеудо)нација створених у неколико фаза после 1945. године, на помолу и нове које све више улазе у политичко-дипломатски, медијски и свакодневни речник – Босанци, Косовари, Војвођани... (Степић М., 2001; Степић М., 2005б; Степић М., 2006б).

заједнички *језик*. Други одговор је субјективне (психолошке) природе – онда када нација постане свесна своје *посебности*, тј. када на унутрашњем плану овлада свест о заједничкој припадности и када на спољашњем плану одвојеност од суседних нација постане јасна. Међутим, нације, слично деци, дуго нису свесне свога постојања. Са самоспознајом о заједничкој припадности једном вишем индивидуалитету чланови једне нације суоче се приликом неке снажне спољашње опасности којој су колективно изложени. У том преломном тренутку нација дефинитивно постаје зрела, а биолошки процес њеног конституисања прелази у политички. Сходно томе, она тражи своју позицију у дотадашњем политичко-територијалном систему у коме до тада није имала место – тражи државу у којој ће бити јаче учвршћена и добити виши духовни ниво којим сама по себи не располаже. Њена права индивидуалност и омеђеност у односу на друге тек тада је истински успостављена. Кјелен наглашава да је управо ово суштина и садржина *националитетског принципа*, који није ништа мањи и ништа више од *принципа индивидуалности*. Супротно самој нацији која, за разлику од човека-појединца, јесте "прави јунак историје" (Кјелен Р., 1923), националитет се не одликује историјском старошћу јер све до половине 19. века није имао готово никакву улогу у стварању држава.

Принцип националитета делује двосмерно: *центрифугално*, где појединачне нације у вишенационалној држави теже да се ослободе и одвоје, те *центрипетално*, где различите државе једне исте нације настоје да се уједине. Анализујући европске реалности пред Први светски рат са становишта интензивно промовисаног принципа националитета, Кјелен је уочио три различита вида његове релативизације: а) јединство без слободе (Чеси у Аустро-угарској, Ирци у Енглеској...), б) слобода без јединства (Италија, Румунија и Србија, са бројним деловима своје нације у суседним државама^{**}) и в) ни слобода ни јединство (Украјинци и Пољаци не само без сопствене националне државе, већ и разбијени у више других држава). Очигледно је да принцип националитета наилази на отпор, и то најпре код вишенационалних држава-империја које му супротстављају владајући националитет најбројније, државотворне нације, тј. народно јединство пројектовано у лојалитет. Из тога проистиче веома сложен однос националитета и лојалитета. Он се може манифестовати двоструко: доминантним импулсима који потичу од нације, која свој националитет настоји да идеализује до лојалитета, те снажнијом иницијативом државе, која своје активности користи да лојалитет доведе до националитета. И један и други начин усмерени су на постизање истог циља – поклапање народа и нације унутар једног државног простора и стварање *националне државе*. У том филигранском органском односу држава прожима нацију димензијом рационалног, а нација државу сфером духовног. Дакле, са становишта геополитике, модерна држава се заснива на принципу географског индивидуализма проистеклог из постојања природне просторне целине као тела организма, а са становишта демополитике, држава је утемељена у националитету базираном на принципу етничког индивидуализма, а проистеклог из природног бића нације прожетог духовном димензијом. Овај однос Кјелен је луцидно упоредио са дугогодишњим срећним браком: "Држава и нација као два упоредо остарела брачна друга срасла су у једну посебну целину – али претпоставка тога је њихова исконска, вечна различитост бића" (Кјелен Р., 1923).

^{**} После "југословенске фазе" своје историје и искуства прекоредне, супранационалне интеграције, српска нација је поново у позицији сличној времену Кјеленових анализа. Сходно томе, њена садашња позиција није *слобода без јединства*, већ је ближа *ни слободи ни јединству*, тј. насилно је разбијена на више држава, из неких је протерана, а у оквиру граница других држава се налази супротно сопственој вољи – војно-политичком принудом. Од 1999. године чак је и на делу територије Србије (на Косову и Метохији) *без слободе и јединства* унутар сопствене државе, са неизвесном будућношћу и статусом који осцилује од останка у (ре)интегрисаној Србији до потпуне ампутације или етно-територијалне поделе (Степић М., 2006в).

Емпиријски фокусирајући државотворни потенцијал заснован на националном јединству великих породица народа, културних заједница или цивилизацијских групација, Кјелен је констатовао да се до тада та могућност задржала углавном на нивоу формирања политичких блокова, унутар којих је више важио географски него етнички принцип кохезије. Али, он не оспорава да у међународним политичким односима, а нарочито у ратовима и крупним историјским променама које трају или ће тек уследити, неки другачији облик сродности неће преузети интегративни политичко-територијални примат од тада важећег принципа националитета. У том контексту, разматрао је Панславизам, Пангерманизам, Пананглизам и Панлатинизам (у његовим оквирима и варијанте латинске уније, иберске федерације, те Латиноамериканизам као пандан Англоамериканизму). Служећи се матрицом *великих простора*, уочавао је да унутар њих постоје мање или више моћне државе-језгра.

Његове перцепције непосредно су инспирисале К. Хаусхофера да у оквирима немачке (нацистичке) геополитике касније конципира будуће функционисање света управо на принципу "пан-области": панамеричке (језгро САД), евроафричке (Немачка), панруске (Русија), источноазијске (Јапан). И савремене геополитичке анализе долазећих пост-униполарних перспектива света, тј. мултиполарног геополитичког поретка, свде се на макросторно структурисање планете сходно "интересним сферама", "зонама одговорности", "гравитационим пољима", "блоковима"... (Stepić M., 1997). Уосталом, формирање Европске уније потврђује Кјеленову претпоставку да је могуће да уместо националитета интегративну улогу преузме неки други чинилац – у овом случају прво енергетско-индустријски (угаљ и челик), а потом и други. Али, круг се ипак затвара у националитету као најсигурнијем интегративном стожеру – у покушају стварања *Европљанина* као (супра)нације.

Заључак поглавља о демополитици Кјелен је интонирао демо-геополитички и посветио анализи становништва са становишта функционисања и моћи државног "организма", али и обавезама и задацима државе у управљању популационим процесима. Његов осврт на ту међузависност има више аспеката:

- Будући да се *национално осећање* одликује променљивошћу, држава не сме да дозволи никакве екстреме – нити стање када доминирају индивидуални егоизми који доводе до националне индиферентности и "анемије" државе, нити, пак, отклон ка националној еуфорији која може да се заврши у "грозничној температури шовинизма", а за који Кјелен као пример наводи Србију пред Први светски рат^{§§} (Кјелен Р., 1923). Дакле, дужност државе јесте да одржава равнотежу, те да обуздава национално осећање од излива преко граница разума, на једној страни, али и да стимулише његов развој, нарочито ако процес конституисања националитета није довршен, на другој страни.

- Ради "здравља" свог "организма" и сопственог самоодржања држава би посебну пажњу требало да посвети негативним трендовима у *природном кретању и миграцијама* свог становништва. Док емиграционим губицима може да парира адекватним мерама економске политике, држава је готово немоћна да се супротстави углавном психолошки проузрокованом смањењу природног прираштаја (мере опорезивања нежељених, смањења пореза за очеве породица, награђивања многочланих домаћинстава и слично нису показале далекосежније ефекте). Супротно већини савремених, официјелних и углавном лицемерних, али "пожељних" и

^{§§} Кјелен, германофилски пристрасно и у складу са тадашњим (и каснијим) стереотипима, сумњичи Србију и сматра је "реметилачким фактором" уметнутим између савезника од Берлина до Персијског залива, а који би требало да буду поуздана упоришта за остварење германске геополитичке, геостратегијске и геоекономске "Идеје Багдада". Испољавајући недоследност у својим теоријским поставкама, он Србији и Србима оспорава право на национално и територијално интегрисање у један "државни организам".

"коректних" ставова демографа о (искључиво?!) економским разлозима негативних популационих тенденција неких европских народа (и Срба), Кјелен је још у то време непогрешиво препознао доминантно психолошке разлоге опадања наталитета. Стимулативне економске мере за његово повећање и тада и сада показале су се неефикасним.

- *Број становника* је не само веома важан за унутрашњу и спољну политику државе, већ често њиме и непосредно управља. Популациони пораст није предност сама по себи, али јесте један од значајних показатеља моћи, док опадајући демографски тренд сигурно представља знак слабости "организма". Тај утицај огледа се у две димензије: а) унутар самог народа, коме је потребно прогресивно бројно ("здрово") кретање да би остао "свеж" и б) у супарничком односу са другим народима, тако да народ који добровољно обуздава своје демографске потенцијале постаје слабији од других који те активности (никако или у једнаком темпу) не предузимају. У савременом глобалном контексту, исламски чинилац се, захваљујући демографској експлозији (1,24 млрд. људи), не само територијално шири, већ и конкурише за свеобухватно лидерство у геополитички кључној области која са југа опасује Евроазију (Спајкменов *Rimland*) (Stepić M., 2005a). Сличне популационе особине имају Кина, Индија и Латинска Америка, док дијаметрално супротне, демографски регресивне тенденције, показује евро-руско становништво. У балканском контексту српска и арбанашка (албанска) популација су истовремено два демографска антипода и два најоштрија геополитичка супарника.

- *Просторни размештај и густина насељености* директно су повезани, на једној страни, са мање-више уздржаним ставом државе или, на другој страни, са експанзивно територијално оријентисаном стратегијом државе. "Неорганичким настојањем" може се сматрати ширење државе које није проузроковано пренасељеношћу (Кјелен за ово наводи примере француског, америчког, руског и шведског територијалног ширења), а "закон нужности" је оправдање за трансгресије, па чак и велике империјалне прекоморске походе, који су (наводно) изазвани објективним разлозима: недостатком простора, аграрном пренасељеношћу, незапосленостју и економским проблемима у земљама-метрополама (за Кјелена управо то су мотиви енглеског, немачког, јапанског, италијанског и белгијског милитаристичког и колонијалног експанзионизма).

Део науке о држави-организму који се бави феноменом друштва Кјелен је назвао **социополитика**. Слично позицији екополитике, која се може сместити у проширене опсеге геополитике, социополитика се може укључити у свеобухватније схваћену демополитику. Такође, ако се привреда једне државе посматра кроз призму припадајућих друштвених група и њихових различитих интереса, тада ареал социополитике обухвата и екополитику. Упркос тако блиским везама и прожимањима, социополитика има веома изражену сопствену област проучавања која се односи на саме друштвене класе као "живе групе". Вишеслојна и разнородна социјална структура друштва, прожимана међусобно супротстављеним интересима, налази се унутар једног-истог државног оквира. Слично становништву државе (нацији), модерни појам друштва, који је, иначе, млађи од појма националитета, налази се у категоријалној супротности у односу на државу, али и у специфичном емпиријском складу са њом. Према Кјеленовом мишљењу, "свака држава је једно друштво, а свако друштво држава. Оно је, дакле, са извесног гледишта посматрано, држава сама" (Кјелен Р., 1923).

У односу на нацију, која представља природно јединство истородних појединаца, друштво чини мноштво различитих група људи са међусобно супротстављеним интересима. Такође, док нацију одликује вишегенерацијски континуитет свести о заједничкој припадности, друштво представља само једну (последњу,

садашњу) генерацију, класно структурисану на основу сличних интереса. Кјелен уочава да су се током историје, сагласно развоју људске свести, знања, потреба, кретања и привређивања, променила четири принципа друштвеног организовања:

1. На основама крвних, родовских веза организовала се *племенска заједница* као "природно јединство" групе која се номадски просторно помера и која се заједнички брине о исхрани и одбрани од непријатеља.
2. Са појавом земљорадње, сесилног начина живота и сталних станишта, генеалогски принцип људског заједништва уступио је место територијалном принципу, тј. организовању *насеобинских заједница*.
3. Када се унутар сеоског становништва појавила подела рада, почеле су да се развијају непољопривредна занимања, а са њима различите класе и привилегије. Уместо заједничког простора као интегративног друштвеног чиниоца, примат је преузео *сталешки* принцип.
4. Реакција на социјалне противречности сталешког друштва била је Француска револуција која је изнедрила *грађански* принцип. То је био само прелазни тип друштвеног организовања ка *групном* друштву чији је принцип утемељен на тежњи да се различите природне интересне групе друштва организују и добију адекватно место у држави.

Различите друштвене форме дале су државама своја специфична својства. Исто тако, "држава тражи себи једно природно друштво као подлогу" (Кјелен Р., 1923) која употпуњује њен природни простор, нацију и самодовољну (аутаркичну) привреду. Аналогно природном складу географских, културних, економских и других различитости, држава би требало да тежи постизању *хармоније* разноврсних интересних група у друштву. Кјелен то сагласје назива *социјалитет*, који је "сличан поузданом барометру, са којег се може читати јакост или слабост државе" (Кјелен Р., 1923). Тамо где су друштвене групе (класе) у оштрој конфронтацији, за такво стање и своје незадовољство најчешће одговорном сматрају државу, што слаби њену снагу. У мултинационалним и мултиконфесионалним државама улогу класа преузимају национални и религијски колективитети чија различитост и супротстављеност таквој држави доводи до критичног нивоа несклада, те њене могућих дезинтеграционих процеса. Кјелен из свога времена наводи примере Аустро-угарске, Русије, Немачке и земаља Блиског Истока. Крајем 20. века то су биле СССР /потом и сама Русија/, СФР Југославија и Чехословачка, а у првој деценији 21. века Босна и Херцеговина, Србија, Белгија, Ирак, Грузија...

У поређењу са спољашњим непријатељима државе, ове унутрашње претње нису ништа мање опасне. Зато је задатак државе да ради сопственог самоодржања ублажи и помири (не и да потпуно уклони) интересе различитих група. Стога, слично сваком угроженом организму, она реагује на два начина – превентивно (мерама социјалног старања) и профилактички ("лечењем" последица, тј. решавањем социјалних спорова). Суочене са нарастим и деструктивно оријентисаним социјалним противречностима^{***}, државе често посежу за опробаним рецептом – за "политиком одвраћања пажње" са унутрашњих питања и преусмеравање на спољнополитички план. То може да доведе до ратова који у неким случајевима јесу (привидно) решење, али се некада као бумеранг врате управо покретачима. Кјелен наводи да се тако могу тумачити мотиви Бизмаркових ратова 1860-их година, Руско-Јапанског рата 1905. године и Првог светског рата. Такође, ради маргинализовања унутрашњих проблема предузимани су и неки савремени ратови, за чије покретање су смишљено тражени непосредни поводи и изазивани инциденти чија је функција била да "преломе" јавност

^{***} Служећи се контекстом француског синдикализма, Кјелен за разарајуће противправне димензије унутрашњих социјалних претњи користи индикативан термин *организована анархија*.

и обезбеде његову подршку –Тонкиншки инцидент за рат у Вијетнаму, недоказано постојање хемијско-биолошког оружја за рат у Ираку, инсцениран наводни злочин у селу Рачак за рат НАТО против Србије...

Уместо закључка: трајност утицаја Кјеленове мисли

Кјеленова биологистичка (органска) теорија државе и геополитика заснивају се на природној (физичко-географској) *предодређености*, што је у научном смислу не само детерминистички ограничено, него и неутемељено. Међутим, упркос бројним и суштинским примедбама на Кјеленове идеје, његов допринос проучавању просторних и демографских елемената државе, те конституисању геополитике као науке је огроман. Његово дело није извршило тако велики утицај на правнике, колико на географе, историчаре, политикологе и војне стручњаке. "Кјелен је упао међу географе, покупио њихова дотадашња истраживања и створио учење о држави, у неку руку на географској основи, да после њега географи наставе његова проучавања о односу географског чиниоца и политичког развића народа, водећи рачуна донекле о Кјеленовим правничким погледима у области географије" (Младеновић М., 1994). Сходно томе, међу географима и данас постоје два схватања геополитике, из чега следе и два правца њеног развоја: као самосталне научне дисциплине са сопственим предметом, задацима и методама и као субдисциплине политичке географије (примењена политичка географија), па и као дисциплине која је исто што и политичка географија.

Кјелен је своје идеје представио и у другим делима која су хитро објављивана на немачком језику: о актуелним велесилама ("*Die Grossmächte der Gegenwart*", Лајпциг, 1914.), о политичким проблемима Првог светског рата ("*Die politischen Probleme im Weltkrieg*", Лајпциг и Берлин, 1916.), о основама система геополитике ("*Grundriss zu einem System der Geopolitik*", Лајпциг, 1920.)... Његов утицај није се непосредно осетио у Шведској, али јесте одмах у Немачкој, нарочито после фрустрирајућег пораза у Првом светском рату и дубоког незадовољства новим границама у Европи. Томе је несумњиво допринело германофилство које је нескривено испољавао и већ исказане практичне геополитичке препоруке за правце германске експанзије (посредством Турске, преко Дарданела, до Персијског залива, те преко Египта, укључујући Суецки канал, и Судана – до екватора у Африци).

Већ током Првог светског рата са Кјеленовим тезама о доминантној и интегративној моћи германског фактора суштински се подударила геополитичка идеја тзв. Средње Европе (*Mittleuropa*) Фридриха Наумана (*Friedrich Naumann*, 1860-1919)^{†††}. И други његови савременици у Немачкој даће значајне политичко-географске, геополитичке и демографско-геополитичке идеје и дела (Р. Зигер, А. Пенк, А. Зупан, В. Вогел, Р. Хениг...). Један од најзапаженијих Кјеленових следбеника био је Ото Мул (*Otto Maull*, 1887-1957), географ, теоретичар геополитике и професор универзитета у Грацу. У својој "*Политичкој географији*" ("*Politische Geographie*", Берлин, 1925.) државу је дефинисао као сложен територијални организам ("*Raumorganismus*"). У томе је суштински "на линији" Рацелових схватања, али их и битно модификује, посвећујући антропогеографским детерминантама државе читава поглавља књиге (о политичкој енергији становништва, расама, народима, религијама, културно-

^{†††} Геополитичка позадина идеје централноевропске интеграције под окриљем германског фактора прикривана је наводном "географском нужношћу", заједничким "културним моделом", стварањем "заједничког економског простора"... *Mittleurop*-ска идеја траје и данас, а увек се поклапала са економским, политичким и војним јачањем Немачке, те са њеним аспирацијама оријентисаним према Истоку и Југоистоку.

цивилизацијским питањима, насељима, миграцијама, економско-географским карактеристикама државе). Настављачи Кјеленових идеја изазваће, на другој страни, оштре, негативне, антибиологистичке и антидетерминистичке реакције у научним круговима првенствено тадашњег немачког супарника Француске (Ж. Ансел, А. Деманжон...).

Све више демографских елемената садрже и савремене геополитичке теорије и глобалне концепције садашњег и будућег функционисања света. Неке од њих заснивају се на селективно актуелизованом (нео)малтузијанској мисли, где се проблем глади због бржег (геометријског) пораста становништва од пораста количина хране (аритметичког) који на глобалном плану више не постоји, сада супституише нескладом пораста становништва, на једној страни, и расположиве енергије, воде, радних места, стамбеног простора и/или капацитета животне средине уопште, на другој страни. Друге концепције су, пак, у правом смислу демографско-геополитичке и настале су непосредно по окончању Хладног рата и биполаризма као трагање за новом, постидеолошком "формулом" глобалних и регионалних сучељавања (на пример: "сукоб цивилизација" С. Хантингтона, "судар култура" Ф. Фукујаме...) (Степић М., 2004а). Појављују се и нове идеје које више не почивају на експлицитном (физичко)географском детерминизму својственом класичној геополитици, али је њихов постмодерни отклон аналоган и сада досеже до демографско-детерминистичке крајности. У неким случајевима њихова научност има упориште и у тумачењу репрезентативних емпиријских истраживања (на пример: концепција "прекобројних синова" Г. Хајнзона).

ЛИТЕРАТУРА

- Vučić, P. (1995). *Politička sudbina Hrvatske – geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske*. Zagreb: Mladost
- Goodal, V. (1987). *The Pinguin Dictionary of Human Geography*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd., (England).
- Грчић, М. (2000). *Политичка географија*. Београд: Географски факултет
- Defarges, P. M. (2006). *Geopolitički rječnik*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja
- Кјелен, Р. (1923), *Држава као животни облик*, Издање И. Ђ. Ђурђевића, Београд, Сарајево.
- Кнежевић, М. (2006). *Отмица Косова*. Београд: Институт за политичке студије
- Младеновић, М. (1994). *Шта је геополитика*. Београд: Велвет
- Natek, K., Natek, M. (2005). *Države sveta*. Beograd: Mladinska knjiga
- Павић, Р. (1973). *Основе опће и регионалне политичке географије, геополитике и геостратегије*, I дио. Загреб: Факултет политичких наука Свеучилишта у Загребу
- Степић, М. (1994). *Главни и корективни принципи разграничења нових политичко-територијалних јединица у бившој СФРЈ*, "Основни принципи разграничења држава", Војно-географски институт, Београд.
- Stepić, M. (1997). *Buduća blokovska struktura sveta*. "Ekonomika", 1-2/97
- Степић, М. (1999). *Косово и Метохија - политичко-географске и геополитичке перспективе*. Београд: Знамен
- Степић, М. (2001). *У вртлогу балканизације*. Београд: ЈП Службени лист СРЈ и Институт за геополитичке студије,
- Степић, М. (2004). Демографски елементи кључних геополитичких теорија. *Демографија*, књига I
- Степић, М. (2004). *Српско питање – геополитичко питање*. Београд: Јантар-група
- Stepić, M. (2005). Geopolitical orientation of Serbia: Euro-atlantism and/or Euro-asianism. *Megatrend review*, Vol 2 (2)
- Степић, М. (2005). Косовско-метохијска карика расрбљивања Балкана – могући епилог и његове геополитичке последице. Гласник Српског географског друштва, 85 (1), 187-198
- Степић, М. (2005). Територијално и геополитичко у српском националном интересу. *Национални интерес*, vol=1, бр. 1/2005
- Stepić, M. (2006). *Kosovo and Metohija as an integral part of Serbia – towards a new geopolitical matrix*, "Kosovo and Metohija – arguments in favour of its future within Serbia", Geopolitika, Belgrade.
- Степић, М. (2006). Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција. *"Срби на Косову и у Метохији"*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митровици 27-29. маја 2005. године; Научни скупови, Књига 112; Одељење друштвених наука, Књига 26; Српска академија наука и уметности, Београд.

Stepić, M. (2006). The territorial division of Kosovo and Metohija: The question of geopolitical merit. *"Kosovo and Metohija: past, present, future"*, Papers presented at the International Scholary Meeting held at the Serbian Academy of Sciences and Arts, March 16-18, 2006; Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade.

MILOMIR STEPIĆ
JELENA SREČKOVIĆ

S u m m a r y

POPULATION AND COUNTRY -ACTUALITY OF RUDOLF KJELLEN'S STUDY-

Population is one of the basic anthropogenic-geographic characteristics of the country. Rudolf Kjellén put his efforts in order to achieve modern approach to science about country, which will present its spatial and demographic elements. The base of conception of country is based on realizing country as a life shape. From five sub-systems of Kjellén's science about country, its population factor is in relation to demopolitics as well as with sociopolitics. Demo-political analyses is determined by connecting space and population within it. As a phenomenon Kjellén extract loyalty finding its nationality as a opposer . Country in demo-political sense of meaning should take care about unpredictable consequences of national feeling expession and to take into cosideration movement, migration, spatial distribution as well as population density. Socio-politics, in a wide sense of meaning may be understood as a demo-politics, in relation to social levels and its role in the functions of the country. Although biologistics theory is debateble, Kjellén's achievements in studing spatial and demographic elements of the country are undebatable. His scientific thought influences modern realizing af the country and its power.